

УДК 340

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ

Теличко О.А., к. ю. н.,
доцент, доцент кафедри правового регулювання економіки
Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Іванюк Н.В., старший викладач
кафедри правового регулювання економіки
Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

У статті досліджується процес виникнення та існування колізії як явища, що має складну соціально-правову природу і зумовлюється впливом багатьох об'єктивних та суб'єктивних причин. Здійснено правовий аналіз чинних нормативно-правових актів та науково-теоретичних джерел із цього питання. У результаті дослідження на підставі комплексного, всебічного, науково-правового аналізу виявлено низку проблем теоретичного та практичного характеру та розроблено комплекс рекомендацій щодо їх вирішення.

Ключові слова: колізія, правова колізія, суспільство, правове регулювання.

В статье исследуется процесс возникновения и существования коллизии как явления, имеющего сложную социально-правовую природу и обусловленного влиянием многих объективных и субъективных причин. Осуществлен правовой анализ действующих нормативно-правовых актов и научно-теоретических источников по этому вопросу. В результате исследования на основании комплексного, всестороннего, научно-правового анализа выявлен ряд проблем теоретического и практического характера и разработан комплекс рекомендаций по их решению.

Ключевые слова: коллизия, правовая коллизия, общество, правовое регулирование.

Telychko O.A., Ivanyuk N.V. CAUSES OF LEGAL COLLISIONS

The process of the emergence and existence of the collision as a phenomenon that has a complex socio-legal nature and is conditioned by the influence of many objective and subjective causes is researched in the article. Juridical analysis of regulatory legal acts and scientific-theoretical sources is carried out. As the result of the research the number of theoretical and practical problems is detected on the basis of complex, thorough, scientific-and-legal analysis and the complex of recommendations of their solution is worked out.

Key words: collision, legal collision, society, legal regulation, legal practice.

Постановка проблеми. Правова реформа в Україні покликана закріпити принципів політичні, соціальні й економічні зміни в нашому суспільстві і спрямована на побудову правової держави, формування повноцінного цивільного суспільства і зближення зі світовою спільнотою. Це спричинило значні перетворення у вітчизняній системі законодавства. Зміни в законодавстві спричинили збільшення і виникнення невідомих раніше колізій правових актів. У зв'язку з цим актуалізується теоретичне осмислення питань, пов'язаних із причинами виникнення, усуненням і подоланням цих колізій. В Україні причини виникнення правових колізій характеризується низкою обставин. По-перше, незавершеністю правової реформи. По-друге, невисокою якістю нормативних актів, що приймаються. По-третє, особливостями територіального устрою (наявності автономного утворення).

Таким чином, з'ясування причин виникнення правових колізій актуальне ще й тому, що від того, наскільки чітко уявлятиметься значення проблеми, залежатиме її вирішення. У вітчизняному правознавстві причини виникнення колізій правових актів поки що висвітлені частково, в основному з позиції того, що колізія руйнує єдність правового регулювання, внутрішню узгодженість системи права, деструктивно впливає на правову політику,

що проводиться у державі, породжує хаос і протиріччя у правозастосуванні, а першопричини виникнення такого явища, як колізія у праві, залишаються нез'ясованими.

Ступінь розробленості проблеми. Необхідно відзначити, що у вітчизняній науці останнім часом значно підвищився інтерес до питань юридичних колізій загалом і колізій правових актів зокрема. Але комплексного уявлення про правову природу виникнення і взаємодію способів усунення і подолання колізій у вітчизняній системі законодавства не склалося. Вітчизняна юридична наука повинна звернутися до системної розробки проблем виникнення, усунення і подолання колізій правових актів. Вирішення цих концептуальних питань сприятиме підвищенню ефективності процесу розв'язання колізій у правових актах.

Важливість цієї проблеми привертала увагу багатьох відомих науковців. Їй присвячено публікації, авторами яких є О. Баєв, В. Баранов, Ю. Дмитрієв, Н. Єгорова, В.С. Жеребін, М. Капустіна, Д. Керімов, В. Кудрявцев, А. Лашков, А. Любімов, М. Марченко, Н. Матузов, А. Поляков, П. Рабінович, Ю. Тіхоміров, Р. Товкалов, С. Фаркуш та ін.

Незважаючи на значний науковий доробок, все ще нез'ясованими залишаються чимало причин виникнення правових колізій.

Метою статті є науково-правовий аналіз особливостей виникнення правових колізій, дослідження проблемних питань, узагальнення та формування теоретичних положень та практичних висновків, вироблення рекомендацій стосовно їх вирішення.

Виклад основних положень. З метою розкриття генезису колізій розглянемо класифікацію причин їх виникнення.

1. Об'єктивні причини. Різноманіття і складність форм суспільних відносин багато вчених визначають як одну з об'єктивних причин виникнення правових колізій [1, с. 31]. Соціальне життя суспільства – складне багатопланове явище. Поширити загальні шаблони на всіх суб'єктів права практично неможливо. Інакше за формальним розповсюдженням загубиться особа, оскільки люди від народження не наділені однаковим фізичним здоров'ям, розумовими здібностями. Так, установлення для всіх однакових прав і обов'язків було б несправедливим щодо людей з певними розумовими і фізичними вадами, інвалідів.

До основних об'єктивних причин виникнення правових колізій можна віднести:

а) дію суспільних відносин у часі. Іноді виникає панорамне відображення стану об'єктивної дійсності. Суспільні відносини існують у часі, через що зазнають постійних змін. Одні форми суспільних відносин змінюють інші, з'являються треті і зазнають змін. В ідеалі за зміною суспільних відносин повинні відбуватися відповідні зміни у правовідносинах, але в реальному житті цього не стається. Через розрив у часі розвитку суспільних відносин і права виникають колізії, що отримали декілька назв у юридичній літературі. Йдеться про так звані формальні [2, с. 712] або основні суперечності [3, с. 359]. Цей вид колізій проявляється у невідповідності положень норм права вимогам правового регулювання суспільних відносин, які необхідні для ефективної правової дії в певний період часу;

б) дію суспільних відносин у просторі. Деякі суспільні відносини мають складну структуру, є такими, що тривають, у тому значенні, що починаються на одній території, продовжуються на іншій, припиняють свою дію на третій. Наприклад, людина скоїла правопорушення в одній адміністративно-територіальній одиниці, потім правопорушення продовжилася на території іншої адміністративно-територіальної одиниці, завершилося на території третьої.

2. Суб'єктивні причини. До них належать:

а) безліч нормотворчих органів. Суспільні відносини, що формуються у певних сферах соціального життя, можуть регулюватися одночасно цілою групою нормотворчих органів. Так, порядок стягнення і розмір оподаткування, зборів і неподаткових платежів регламентуються великою кількістю нормотворчих суб'єктів;

б) багаторівнева ієрархічна структура правотворчих органів. Багаторівнева організація управління суспільством підставою виникнення субординаційних відносин у ньому. Суть владних відносин породжує необхідність підпорядкування одних суб'єктів іншим. Всі ці об'єктивні передумови породжують суборди-

наційні відносини між нормотворчими суб'єктами права, що визначають своїми актами обов'язкові правила поведінки для невизначеного кола осіб;

в) необґрунтоване розширення меж правового регулювання. Межі правового впливу на соціальні зв'язки і процеси вельми рухомі, і в умовах будівництва України як правової держави це виявляється наочно. Мабуть, найпомітнішим є розширення сфери правового регулювання за рахунок виникнення нових галузей і видів людської діяльності, що потребують правового опосередкування, підведення правової основи під ті сфери соціального життя, які залишалися раніше поза сферою правової дії [4, с. 99];

г) спеціалізація правового регулювання. Спеціалізація законодавства, що виступає в різних формах (диференціації, конкретизації, деталізації) як об'єктивна закономірність, що існує в системі права, є безпосередньою причиною виникнення колізій норм права. Видання спеціальних норм, що передбачають особливий режим і виняток із правових розпоряджень загальних норм для окремого виду суспільних відносин, приводить до виникнення змістових колізій норм права;

г) недотримання правил законодавчої техніки і недостатнє закріплення їх у законодавстві. Під законодавчою технікою науковці розуміють вироблені на практиці навички і прийоми створення правових норм у формі ухвалення нормативно-правових актів [5, с. 10]. На думку С. Алексєєва, юридична, або законодавча, техніка – це сукупність прийомів, правил розробки, оформлення, публікації, систематизації законів, інших правових актів, що забезпечує їх досконалість, ефективне використання [6, с. 215].

До типових порушень законодавчої техніки, що породжують виникнення колізій норм права, можна віднести неточне визначення складів правопорушень; порушення термінології, відсутність єдиної термінології у пакетах нормативно-правових актів; порушення логічного взаємозв'язку між нормами права; недотримання процедурних правил ухвалення нормативно-правових актів; відсутність чіткої структури правових актів;

д) непоінформованість нижчих правотворчих органами про норми права, прийняті вищими органами, вузьковідомчі інтереси, низький рівень правової підготовки розробників нормативно-правових актів [7, с. 640]. Особливо актуальною проблема забезпечення правовою інформацією нормотворчих органів всіх рівнів була до появи електронних баз даних. Відсутність електронних засобів передачі даних, інформаційних правових систем, наявність тільки паперових носіїв правової інформації породжували проблему своєчасного і всебічного інформування нормотворчих органів про стан системи законодавства, що діяла, і про прийняті нові норми права;

е) нерівномірний розвиток галузей права, правових інститутів, складників однієї галузі права. Як приклад нерівномірного розвитку правових інститутів можна привести ситуацію, що склалася в українській системі права у 90-ті рр. ХХ ст. Лібералізація у сфері дер-

жавного регулювання підприємницької діяльності викликана проведенням економічних реформ, супроводжувалася ухваленням маси нових нормативно-правових актів, що регулюють господарські відносини, встановлюють нові форми здійснення підприємницької діяльності, новий порядок визначення збитків та інші нововведення;

є) нівеляція ролі закону і збільшення ролі відомчої нормотворчості. Це проявляється у «вторгненні» відомчих актів у сферу регулювання законів, у підміні положень законів відомчими інструкціями, «здрібненні» сфери правового регулювання законів. Таким чином руйнується єдність правової дії [8, с. 427];

ж) відмінність у рівні правосвідомості людей і правовий нігілізм. На практиці мають місце випадки, коли люди, які займаються розробкою і прийняттям нормативно-правових актів, мають низький рівень правосвідомості, що проявляється у нездатності усвідомити завдання, вирішення яких необхідне державі, сенс розвитку, цілі політики правових перетворень, що проводяться у країні;

з) відсутність зворотного зв'язку між практикою застосування норм права і нормотворчістю. Для своєчасного усунення колізій важливим є їх виявлення у системі чинного права. Сигналом, що свідчить про можливі суперечності у правових розпорядженнях, є суперечлива практика застосування норм права. Якщо у результаті узагальнення судової практики виявиться суперечлива практика вирішення певної категорії справ, що свідчить про розбіжності у правовому регулюванні, то органу правозастосування треба донести інформацію про виявлені колізії нормотворчому органу, правомочному відмінити дію колізуючих (тих, що являються колізіями і провокують виникнення нових) норм права [9, с. 42];

На жаль, колізії неможливо повністю усунути раз і назавжди. Спробуємо розібратися, чому так відбувається. По-перше, термінологія, застосовувана в нормативно-правових актах, не може бути правильною або неправильною. Один і той самий термін не може бути визначений «лише таким чином», тобто терміни можуть бути багатозначними; по-друге, оскільки правовідносини мають динамічний характер, значення цього терміну в інший період може мати зовсім інший зміст. Із цього випливає, що слід шукати методи, способи вирішення колізій. Зупинимось на основних, застосовуваних на практиці.

Тлумачення – один із основних видів усунення колізій. Суть його полягає у, так би мовити, узгодженні духу закону та букви закону, тобто що мав на увазі законодавець, коли видавав нормативний акт, і що фактично написав. Відповідно органи державної влади, посадові особи розкривають зміст правових норм, встановлюють у них волю законодавця. [10, с. 76].

Крім цього, є спосіб подолання колізій шляхом вибору для застосування однієї з кількох норм, які перебувають у колізії. При цьому застосовуються ієрархічний, темпоральний та змістовний способи.

Ієрархічний спосіб передбачає, що у разі суперечності між двома нормами застосу-

ванню підлягає та, яка матиме більшу юридичну силу в ієрархії нормативно-правових актів. Вирішальним тут є з'ясування ієрархічної (вертикальної) структури законодавства України. Як усім нам відомо, Конституція України має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися на основі Конституції та не суперечити їм. Однак ще вищий щабель в ієрархії нормативно-правових актів займає міжнародний нормативно-правовий акт у разі ратифікації його Верховною Радою України. Слід звернути увагу на те, що в нашому законодавстві є таке явище, як делегована правотворчість.

Згідно з темпоральним способом вирішення колізій перевага надається акту, прийнятому пізніше. У разі регулювання одних відносин за наявності двох нормативно-правових актів однакової юридичної сили той, який прийнятий пізніше, скасовує дію попередніх.

І, нарешті, змістовний спосіб вирішення колізій передбачає, що спеціальний закон скасовує дію загального. Загальні норми права, як відомо, поширюються на відносини загалом; спеціальні діють тільки в межах визначеного виду відносин і встановлюють для нього певні особливості порівняно із загальним правилом. Варто зауважити, що мова йде не про весь закон, а про конкретну правову норму чи її частину, за змістом якої визначається, є ця норма загальною чи спеціальною.

Проте, як би гарно та чітко правова доктрина не визначала способи вирішення колізій, на практиці все значно складніше. Правові норми можуть одночасно знаходитися в ієрархічній, змістовній та темпоральних колізіях, тим самим ускладнюючи правозастосовну діяльність посадових осіб органів державної влади у процесі здійснення покладених на них завдань і функцій. Останні, у свою чергу, у разі неправильного вирішення проблеми колізій ускладнюють життя фізичним та юридичним особам.

Прикладів різноманітних колізій на практиці досить багато. Це є і позитивним моментом, адже свідчить про те, що законодавство є динамічним та розвивається, змінюється відповідно до потреб реалії. З приводу оцінки взаємно суперечливих правових актів варто виходити з того, що немає сенсу намагатись визначити, який закон «правильний», а який ні. Також неможливо з абсолютною точністю зафіксувати розуміння правової норми, але реальним є визначення більш-менш усталеного застосування. Під час вирішення колізійних проблем потрібно кожну ситуацію розглядати індивідуально, керуючись критерієм доцільності та здоровим глуздом.

Але нинішні економічні відносини в Україні є недосконалими, вкрай суперечливими з позиції їх правового регулювання. Це зумовлено незгодженістю правових актів, що регулюють відносини у найважливіших сферах ринкової економіки. Колізійний стан законодавства часто ставить підприємця у становище, коли він, виконуючи вимоги одного закону, порушує при цьому інші. Часто невинуватим жорстокість законів примушує ці закони не виконувати або порушувати. У результаті підприємці опиняються у ролі

правопорушників і, відповідно, суб'єктів передбаченої цими законами відповідальності, що є однією із причин протиріч між державними контролюючими органами і суб'єктами підприємництва. Такий стан законодавства зумовлений тим, що правові акти приймалися і приймаються не єдиним законодавчим центром, а багатьма нормотворчими органами.

Найважливішими причинами колізійного стану національного законодавства є концептуальні, серед яких вагоме місце належить радикальним суспільним змінам і перетворенням, що сталися у зв'язку з проголошенням державної незалежності, які піддали суворим випробуванням державні інститути та правову систему.

Часті зміни і доповнення законодавчих актів приводять до колізії як всередині цього акта, так і до колізії змінених норм із нормами інших актів. Стабільні закони є запорукою безколізійності системи законодавства.

Недостатня урегульованість правотворчого процесу є основоположною причиною колізій у законодавстві. Архіважливим у недопущенні колізій є нормативне закріплення норм-пріоритетів і норм-принципів, консенсуальних і альтернативних правових норм, а також напрацювання колізійних норм. Вагому роль у виявленні і усуненні колізій відіграє систематизація законодавства [11, с. 640].

Висновки. Отже, колізії часто є наслідком одночасної дії декількох вище перелічених причин. Після аналізу суб'єктивних і об'єктивних причин виникнення колізій маємо підстави вважати, що специфіка об'єктивних причин полягає у тому, що якщо для усунення колізій, спровокованих дією суб'єктивних причин, треба вжити систему заходів щодо їх усунення і запобігання, то відносно колізій, що є наслідком дії об'єктивних причин, можливе лише ухвалення комплексу правових засобів, що пом'якшують дію негативних наслідків, породжених ними, але усунути повністю вплив об'єктивних причин неможливо, оскільки вони є невід'ємними атрибутами життєдіяльності суспільства.

Універсальними правовими засобами є правове виховання і тісно пов'язане з ним правове навчання. Вони у механізмі розв'язання правових колізій забезпечують передачу правової культури, досвіду, поглядів із

розв'язання правових колізій від одного покоління людей до іншого. Завдяки політиці правового виховання, спрямованій на підвищення загальної правової культури суб'єктів правозастосування, згладжується полярність рівнів правосвідомості, що зумовлює виникнення правових колізій; підвищується рівень правової культури і освіти суб'єктів права, що сприяє своєчасному розв'язанню нових правових колізій і подоланню наявних.

Тому для запобігання появі, подолання і усунення колізій важливе значення має формування за допомогою правового виховання у суб'єктів права правової аксіології, орієнтованої лише на правові засоби розв'язання правових колізій, формування активної цивільної позиції у громадян із приводу необхідності проведення всебічної, обґрунтованої політики щодо попередження виникнення колізій, своєчасного вживання заходів для їх усунення і ефективного подолання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамович А.М. Право и социально-экономическое развитие страны / А.М. Абрамович // Беларуская думка. – 1997. – № 7. – С. 29–37.
2. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.
3. Байхмаханов М.Т. Противоречия в правовой надстройке при социализме) / М.Т. Байхмаханов. – Алма-Ата: Наука, 1978. – 359 с.
4. Власенко Н.А. Коллизионные нормы в советском праве / Н.А. Власенко. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1984. – 99 с.
5. Дробязко С.Г. Право як система і його закономірності / С.Г. Дробязко // Право і демократія (Мінськ). – 1999. – Вип. 10. – С. 3–16.
6. Жеребкін С.В. Противоречия в праве / С.В. Жеребкін. – Владимир: Б.И.Р.А., 1992. – 215 с.
7. Теория государства и права: учеб. для вузов / В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева; под ред. М.М. Рассолова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2000. – 640 с.
8. Тіхоміров Ю.А. Курс порівняльного правознавства / Ю.А. Тіхоміров. – М.: НОРМА, 1996. – 427 с.
9. Мірошніченко А. Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій // А. Мірошніченко Право України. – 2008, № 5 – 42 с.
10. Москалюк О. Співвідношення темпорального та змістовного принципів подолання колізій норм права: традиційний та новітній підходи // О. Москалюк Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4 – 76 с.
11. Теория государства и права: учеб. для вузов / В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева; под ред. М.М. Рассолова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2000. – 640 с.